

ՍԱԹԵՆԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ԳԻ

ՆԱՅՈՑ ԲԱՌԻ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՈՍԿԱՆՅԱՆԻ «ՇՆՈՒԿՆԵՐԻ ՍԱՏՅԱՆ» ՎԵՊՈԽՄ

ՍՆՎԻՃԵԼԻ Է՝ զորեղ են այն գրողները, որոնց տեսողության եզրագիծը նյութական աշխարհը չէ, որոնց ներքին աշխարհը ճեղքում է զուգահեռ իրականությունների սահմանները եւ վստահաբար հայտարարում՝ աշխարհի ճանաչելիությունը առարկայական կաղապարների ներսում չէ. դեռ ավելին՝ նրանք մտքի զորությամբ հատում են մահկանացուին պարտադրված բոլոր արգելափակոցները եւ գեղակերպում անտեսելին ու անիմանալին: Հայացքի ընդգրկման անսահմանության բացառիկ օրինակ է Վարուժան Ոսկանյանի «Շշուկների մատյան» վեպը, իսկապես դարակազմիկ վեպ՝ սյուժետային հոսքերի առատությամբ, հոգու զարմանալի փոխակերպումներով, պատկերի գեղագիտական անսովոր տարողությամբ:

Հայոց ցեղասպանության գեղարվեստական պատկերագրումները հիմնականում եղել են դրվագային: Անկախության շրջանի գրականությունն այդ բացը լրացրեց: Այս թեմայով պետք է առանձնացնել եւ արժեւորել Վահագն Գրիգորյանի «Ժամանակի գետը» վեպի պատկերակառուցումներն ու սյուժետային զարգացումները, որոնք առավել ամբողջականորեն են գեղագրում ցեղասպանության պատմության ծագումնաբանությունն ու ընթացքը, սպանդի միջոցներն ու նպատակները: Թեմայի հետեւողական զարգացում կա նաեւ Ալեքսանդր Թոփչյանի «Եւ անգամ մահից հետո» վեպում Ռուբեն Սեւակի, Դանիել Վարուժանի եւ առհասարակ Չանդրի տարագրվածների տառապանքների եւ սպանդի սահմուկելի տեսարաններով: Օտարագիր հայ հեղինակները նույնպես վերջին տասնամյակում գեղարվեստական պատումներ ստեղծեցին այս թեմայով՝ Պիտեր Բալաքյանի «Ճակատագրի սեւ շունը», Անտոնիա Արսլանի «Արտուշտների ագարակը», Նենսի Գրիգորյանի «Ջաբել», Քրիս Բոհչալյանի «Ավագե ամրոցի աղջիկները» վեպերը: Եղեռնից փրկվածների երրորդ սերունդը, վերադառնալով իր ակունքներին, փրկում է

հիշողության կտրտված ու մթագնող պատառիկները, վերականգնում Հայոց Մեծ եղեռնի համապատկերի ամբողջականությունը:

«Դժվար է 1915 թվականի մասին չխոսելը, բայց դժվար է գեղարվեստով խոսելը»¹,— իրավացիորեն նկատում ու ցավում էր Հրանտ Մաթեոսյանը, բայց այս տագնապն արդի հայ գրականությունը, մասնավորապես արձակն այլեւս չունի, հավանաբար ժամանակ ու հեռավորություն էր պետք բառի վթարը վերացնելու համար. ցավի նյարդը պետք է ապաքինվեր:

Բառի օղակաձեւ մահը. Վարուժան Ոսկանյանի «Շշուկների մատյան»-ը կորսված բառի պատմությունն է: Բառի զորությունն սահմանը ցավի ուժգնությունն է, ցավը սպանում է գիտակցությունը, դաժանության կատարելությունը փոխակերպում է բառը, արտաբերման թրթիռների հաճախականությունը թուլանում է՝ այն վերածելով համարժեք զգայական դրսևորումների: Հոգու ներփակ ծավալումներից բառը խեղճանում է, կորցնում հնչեղությունը, դատարկվում ինքն իրենից եւ չի զորում լցվել նոր բովանդակությամբ: Ըստ պատմական ճշմարտության եւ «Շշուկների մատյան»-ի՝ Հայոց Մեծ եղեռնի գաղափարաբաններն առաջինը վերացրին միտքը բառավորողին. «Նախ եւ առաջ մեր բանաստեղծը սպանեցին»,— ասաց Շավարշ Միսակյանը: Թշնամիները գիտեին, որ որպես ազգ նրանց ոչնչացնելու համար նախ պետք էր անհապաղ բանաստեղծին սպանել: Հարստահարված ու վտանգված մի ժողովրդի համար բանաստեղծը դառնում է առաջնորդ»²: Հրեշաբար մորթվեցին հայոց բառի արքաները՝ Դ. Վարուժանը, Սիամանթոն, Ռ. Սեւակը, Գր. Զոհրապը... Մտքի տիրակալներից ազատվելուց հետո սկսվեց մարմնի աստիճանական խոշտանգումը: Հայոց գենի ոչնչացման այսպիսի համակարգված գեղակերպում առ այսօր արվեստի մակարդակում չի եղել: Մահաբեր օղակների գեղարվեստական պատկերը բառի խորահուն ծավալումներով ճեղքում է երեւակայության բոլոր հնարավոր դիմադրությունները՝ պատկերի վերածելով անպատկերագրելին, բանականությամբ մերժվողը եւ երկնքի բոլոր օրենքներով բացառվողը: «Հոգնության, ցրտի, սովի, թալանների եւ ջարդերի պատճառով տեղահանված գրեթե մեկուկես միլիոն մարդկանցից կես միլիոնը մահացան առաջին օղակին հասնելուց առաջ: Նրանց վրա

¹ Հ. ՄԱԹԵՈՍՅԱՆ, Սպիտակ թղթի առջեւ, Երեւան, 2004, էջ 33:

² Վ. ՈՍԿԱՆՅԱՆ, Շշուկների մատյան, թարգմանությունը ռումիներենից՝ Սարգիս Սեւյանի, 2012, էջ 287: Հետագա մեջբերումները կարվեն այս գրքից, էջը կնշվի տեղում:

ավելանում էին այնտեղ հասնողները, բայց ոչ թե իրենց ոտքերի վրա, այլ Տիգրիսի եւ Եփրատի ջրերի» (էջ 306): Ըստ հիմնավոր մշակված ծրագրի՝ մահվան յուրաքանչյուր օղակ, որ իրականում համակենտրոնացման ճամբար էր, ոչնչացման իր մեթոդներն ունեւր՝ հոգին մարմնից զատելու երեւակայելի ու աներեւակայելի ձեւերով: Երկրորդ օղակն արդեն սովի եւ աղիքային հիվանդությունների ճիրաններում էր. զոհերն այնքան շատ էին, որ «հրամանատարը հրահանգեց, որ նախքան թաղելը մեռյալները երկու-երեք օր ճամբարի եզրին մնան: Այդպիսով հողմածուփ լինելով՝ մեռյալները շորանում էին, սմբում ու քիչ տեղ էին գրավում, եւ խմբական գերեզմաններն ավելի տարողունակ էին դառնում» (էջ 310). երիտթուրքերը հղացել էին մի ամբողջ ազգ անգերեզման չորացնելու ոճիրը: Երրորդ օղակում ազգի մարմինը կրծում էր սեւերեկի (տիֆի) վարակը, սովից ու ցրտից կեղեքվող հոգիները երկնային կամքն էին փնտրում, իսկ երկինքն անզոր էր, քանզի Սիրիայի անապատների մահվան օղակներում ինքն Աստված էր մեռնում եւ նրա արարչագործության կատարյալ ձեւերը. «Աստված մահամերձ է, կին,— ասաց տղամարդը՝ Ռուբեն Շեյթանյանը:— Ահա իր հրեշտակներն արդեն մեռան» (էջ 313): Տասնամյակներ առաջ հայտնի փրկիսոփան գուժել էր այդ մասին. «Լինելի՞ք բան էր: Այս ծեր սուրբն իր անտառում դեռ ոչինչ չէր լսել այն մասին, որ Աստված մեռած է»³:

Սեւերեկով բռնված թափառող գաղթականը շնից ավելի վտանգավոր էր, եւ դրսի աշխարհը նրան վնդում էր ձեռքն ընկած ամեն բանով՝ ընդհուպ կատարյալ ջարդ կազմակերպելով: Հայի ինքնությունը հիմնավորապես ավերված էր: Բառը դեռեւս պահպանող տանջահար հոգիները կորցրին ժամանակի հաշվելիությունը, տարածությունն ու ժամանակը նրանց համար այլեւս չգոյող չափումներ էին, իրենց լքած Աստծու հետ հարաբերվելու անզոր փորձեր դեռ պատահում էին: Պայմանական ժամանակի մեջ ճրագալույց սահմանեցին ու փորձեցին երկրպագել Բարձրյալի աղոտացող կերպարը. «Նրանք, ովքեր դեռ մի կտոր մոմ ունեին, վառեցին այն: Հերմինեն ասաց. «Ձգեցե՛ք լույսը տեսնվի»: Ամբողջ մոմը վառեցին՝ տաք մեղրամոմը մատներով լիզելով եւ ափերի վրա տարածելով: Հարկավոր էր մի կտոր էլ պահել Հարության գիշերվա համար: «Մինչեւ այն ատեն,— ասաց Ռուբենը՝ ներբանները ծածկելով,— բոլորս մեռած պիտի ըլլանք» (էջ 315):

³ Ֆ. Նիցցե, Այսպես խոսեց Զրադաշտը, Երեւան, 2008, էջ 47:

Բոլոր մյուս օղակներում ազգի մարմինը քայքայվում էր՝ անզգայացնելով նաեւ բառը հնչունավորող լարերը: Բառը ապրեցնելու եւ սեփական ցավը փոխանցելու համար գաղթականներն այն գրում էին աքսորի ճանապարհներին, բայց ինչպես իրենք, հայոց բառը նույնպես հայրենագուրկ էր եւ արագ լուծվեց անապատի փոշիներում. «Շարասյունները լռեցան իջան մահվան հետ հաղորդակցության աստիճաններով գուցե այն պատճառով, որ ներքին տառապանքը շատ ուժեղ էր՝ ինչ-որ բան դուրս հանելու» (էջ 341):

Բառը հաղորդելու գյուտերից մեկն այն հայ պատանիների մաշկին գրելն էր. այս միջոցով մահվան օղակների մասին տեղեկությունը դուրս էր գալիս, բայց շուտով հայտնաբերվեց, ու սպանվեցին այսպիսի գոյող բառն ու նրան կյանքի կոչողը: Վերջին օղակում մարմինները կմախքացել էին, կորցրել իրենց ստվերները կամ իրենք հենց ստվերներ էին. մահը հաղթվել էր աքսորյալներից: Մահվան պարտության մի բացառիկ պատկեր է սիրահար գույգի լուսարձակող մարմինների տարրալուծումը անապատի անեզրության մեջ. սիրով սրբագործված մարմնեղեն կատարելությունն անգամ տիեզերքի օրենքներով ոչնչացման ենթակա չէր. «Ռուբենը իրավունք ունի: Աստված մեռավ: Հոս, ուր վերջին անգամ տեսար իրենց, Դեյր էզ-Ջորի ճամբարին եզերքը, Եդեմի պարտեզին սահմանն է: Դրախտին դուռն է երկու քայլ անդին: Վերադարձանք հոն, ուր տեղեն սկիզբներու սկիզբեն մեկնեցանք: Բայց այս ընթացքին աշխարհը բոլորովին ավրվեցավ: Կարելի է իրենք աշխարհը սկիզբեն առնեն եւ ուրիշ Աստված մը ստեղծեն» (էջ 340): Սրանք վերջին իմաստավոր բառերն էին, որ փակեցին անկատար արարչագործության շղթան՝ նոր, անթերի արարումների հույսով: Դեր-Ջորի յոթներորդ օղակում մահը վերջնականապես մեռավ: Հայոց քայքայված, չորացած, նյարդերից դատարկված մարմիններից հոգիները հեռացան՝ լքելով հայոց արյան կազմն ու բաղադրությունը եւ առ այսօր մոլոր թափառումների մեջ չեն գտնում հայրենիք տանող ճանապարհը:

Անհայրենիք բառի փոխակերպումը. Ցեղասպանությունից փրկված հայի ոգեզգայական բարդ համակարգը արտածման նոր ձևեր է որոնում: Քանի որ հայ ինքնություններն անցել էին ինքնուրացման ու ազգային նսեմացման բոլոր հնարավոր դժոխային պարունակներով՝ ենթարկվելով տարատեսակ անձնային ու հավաքական բռնությունների, ներաշխարհի բոլոր նյարդաթելիկները վնասվել էին, կծկվել ու պատենավորվել՝

հնարավոր ներքին եւ արտաքին հարվածներին դիմակայելու տագնապով: «Շշուկների մատյան»-ի «Իմ ծերունիներից» յուրաքանչյուրի կենսապատումը վթարված հոգեկոթի պատմությունն է, իսկ Սահակ Շեյթանյանի պարագայում՝ խեղված մարմնի ու երկվության դեմ ընդվզած սերմի տառապանք (գրական երկվորյակը «Ժամանակի գետը» վեպի⁴ Հովսեփ-Յուսուֆի):

Քարտեզի վրա հենման կետից զրկված «աշխատասեր ու սուսուփուս նանսենյանները» հայտնվեցին օտար իրականություններում եւ քանի որ չգիտեին ինչ նոր փորձություններ սպասել աշխարհից, պարփակվեցին իրենց հոգու անձավներում. «...Տարօրինակ անուններ ունեին ու խոսում էին ինչ-որ հին, միեւնույն ժամանակ կոշտ ու ողբազին լեզվով ու հատու բառերով, որոնք կամաց-կամաց ծննդյանս շեմին շշուկների վերածվեցին» (էջ 51): Ընդհատակյա բառը փոխակերպումների տառապանքն էր ապրում. դեպի դուրս բոլոր ուղիները արգելափակված էին, միայն ներս հոսող ցավը հոգու հիվանդության մանրէն է, եւ հոգին նետվում է ինքնափրկության: Հայոց բառի այլափոխման ձևերն այս մատյանում տարբեր են՝

1. Բառն արտաբերվում էր շշուկով:
2. Բառը վերածվում էր ծիծաղի:
3. Բառը տարրալուծվում էր գույների երանգապնակում:
4. Բառն անէանում էր մեղեդու ելեւէջներում:
5. Բառը տարրալուծվում էր արցունքներում:
6. Բառը վերափոխվում էր խորհրդանիշի:
7. Բառը հեռանում էր իրեն լուծարող ինքնությունից:

Բառի այլակերպ կեցության անմիջնորդ արարիչը Կարապետ Ոսկանյանն է՝ հայոց ոգեղեն կառույցի բարձրագույն համադրություններից մեկը, ում կենտրոնաձիգ մտազգայական կենսաուժը նրան դարձրել է Ֆոկլանի հայության գլխավոր քուրմը: Մեծ պապի աշխարհազգացողության կատարելությունը առարկայական իրականության զգայական ընկալումների սահմաններից անդին է, նրա առտնին կեցությունն ինքնին գաղտնախորհուրդ ծես է՝ ինքնությունը լույսի, գունապնակի, մեղեդու, լուծության մեջ ծավալելու սրբազան կանոնակարգ. «Հաճախ անշարժ նստում էր ու իր համար քրթմնջում: Չէինք հասկանում, թե ինչ էր ասում. մեծ մայրս մեզ չէր թողնում մոտենալ: Այդ էջերն սպիտակ

⁴ Տէս Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Ժամանակի գետը, Երեւան, 2008:

մնացին Շշուկների մատյանում: Մի ուրիշ անգամ իր սենյակում փակվում էր ու երգում: Բարիտոն ձայն ուներ, որն աստիճանաբար բարձրանում էր դեպի տենորի սուր նոտաները, ճիշտ Կոմիտասի ձայնի պես...: Երգում էր ու ջութակով նվագակցում՝ կնտնտոցով մի քանի լարերի միաժամանակ խփելով, կարծես մի ամբողջ քառյակ լիներ» (էջ 300): Արվեստագետի նրա կատարելատիպը Կոմիտասն էր, ում նման էր հոգեկառուցով եւ հոգեւոր արարումներին հընթացս՝ նաեւ դեմքով: Յեղասպանդից «փրկված» Կոմիտասը հայոց բառի տեղատվության բոլոր օղակներով անցավ. նախ՝ առողջ հոգու աստվածառաք խոսքը տառապանքի ահագնությունից դարձավ մրմունջ ու աղոթք, ապա՝ բառը խենթացավ ու դատարկվեց իմաստից, այնուհետ՝ փոխակերպվեց երգի՝ սաղմոսների եւ «Կռունկ»-ի, հետո հաջորդեց ձայնալարերի բարձրաթուի խելագարությունը՝ անկանոն ու ջղաձիգ քրքիջը. «Նրա քրքիջը լավեց ամբողջ գիշեր՝ խզզան ու ջղային, փտած մի գործվածքի պես, որն անընդհատ ճղում էս՝ ծալելով ու նորից պատռելով: Օղուզ բեյը, չիմանալով ինչ անել նրա հետ, ի վերջո Կոմիտաս վարդապետին հետ ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս: Բեյը հմուտ էր ընկնող կամ փախչող մարդկանց սպանելու մեջ, բայց չգիտեր ինչպես սպանել ծիծաղող մի մարդու: ...Այդ ծիծաղը ցույց էր տալիս, որ Կոմիտասի մեջ սպանելու ոչինչ չէր մնացել» (էջ 302): Այնինչ Կոմիտասի արվեստը վայելում էր ոչ միայն Պոլսի հայությունը, այլեւ հենց այդ բեյերը, թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաները, որոնք նրան հանեցին տարագրության ուղի. «Պոլսահայը պաշարեց իր Կոմիտասը, բայց ափսոս չկրցավ պաշտպանել զայն: Երբ օրացույցը նշեց Կարմիր Կիրակի, աղետը դարման չուներ: Ժամը ուշ էր, եւ արեւը՝ խավարած: Եւ վարդապետը բռնեց ճամփան Զանկերը-Այաշի, որ կերկարի մինչեւ Վիլ-էվրար:

Ան ինկավ Գողգոթայի ճամփուն վրա մեկ անգամ, հետո երկու անգամ, եւ ոչ մեկ գիտություն կրցավ արգիլել վերջին անկումը»⁵:

Կարապետ Ոսկանյան փիլիսոփա-գեղագետը, աշխարհը հասկանալու մեկնելու ներսույզ որոնումների մեջ միտքը բյուրեղացնելով, հասցրել էր աքսիոմատիկ բանաձեւումների, որոնք բացառապես այլաբերված շարակարգեր են: Նրա եւ նրան արյունակից ու բախտակից ծերունիների շփումը միայն շշուկների մակարդակում է, ինչը հոգու գաղտնիքը աշխարհից թաքցնելու ձեւերից է. «Երբ կուգես, որ չիմանան քեզի, շշուկով կխոսիս: Ինք շշուկով կտեսնա» (էջ 83): Զգայարանների, անգամ

⁵ Շ. ՇԱՀՆՈՒՐ, Ազատն Կոմիտաս, Երեւան, 2009, էջ 16:

բացակա զգայարաններով հաղորդակցման այնպիսի համերաշխություն էր շաղկապում «իմ ծերունիներին», որ նրանք իրենց հայտնի, բայց աշխարհից թաքուն թեմաների ընկալմանը հասել էին գրեթե ձայնի բացակայությամբ, շուրթերի շարժումով. «Եւ նստում էին փայտյա նստարանների վրա՝ մեջքերն ուղիղ, ճակատները դեպի վեր խոսելով: Երբ ձայներն իջեցնում էին, միմյանց կողմ չէին թեքվում: Անասելի ճարպկությամբ էին որսում շուկները: Նույնիսկ Արշակը, ում ականջը զանգի պատճառով ծանր էր, երբ չէր կարողանում շուրթերի վրա կարդալ, խնդրում էր կրկնել: Սակայն շուկով բառերը՝ երբեք: Հրաշքով միշտ լսում էր: Դրանք այլ կերպ էին թրթռում օդում, եւ նա զգում էր մաշկի միջով՝ չղջիկների նման» (էջ 30): Սեֆերյանի դամբարանը՝ որպես բառերի երթուղարձը ներփակող տարածք, դարձել էր Ֆոկշանի թաղականության գաղտնի հավաքատեղին, ուր աշխարհից եկող լուրը հանգրվանում էր հնարավոր բոլոր աղետներից պատենավորված հայ այրերի լսելիքում եւ արձագանքում որպես շուկով մեկնություն:

Բառի կեցության այլակերպությունը բացառիկ ինքնատիպ արտահայտություն ունի վեպի երեք հերոսների կյանքի պատմություններում: Առաջինը «քարտեզների մոգ» Միքայել Նորատունկյանն է՝ իր երազանքների տարածականությամբ ակնհայտորեն ոչ ազգային, այլ մերօրյա ճանաչողությամբ՝ աշխարհաքաղաքական նկրտումներով: Նրա գաղափարները բառավորվում էին բացառապես քարտեզներով, որոնք ձգտում էին ֆրանկմասոնության ծրագրերով վերացնել սահմանները եւ մարդկությանը միավորել մեծ ապագային անդեմության անծիր շրջանակում: Ցեղասպանված ազգի զավակներին, մասնավորապես երկատված ինքնությամբ Սահակ Շեյթանյանին հուսալի է թվում ամենայն ինչ, որ անսահմանության է ձգտում. ինչ իմանար խեղճ ծերունին, որ Դերձորի անապատներում իրենց լլկողներն իրականացնում էին «Տարագրության օրենքի» կնքահայրերի կամքը, ովքեր կուսակիցներն էին Միքայել Նորատունկյանի եւ նրա հորեղբայր Նորատունկյանների: Ուրիշ առիթով պատմիչը բանաձեւում է. «Իմաստը պարտադրում է սահմաններ» (էջ 409), ուրեմն՝ Նորատունկյանի՝ անսահմանության ձգտող աշխարհայացքը ակնհայտ հակասության մեջ էր ցանկացած չափի Հայաստանի գաղափարին, որը բաղադրվում էր հստակ իմաստային եզրույթներից՝ ինքնություն, հայություն, հայրենիք: Կորուստն համազգային էր

եւ անդառնալի. վերջնականորեն հայից խլել-օտարել էին նրա «Մեծ ու փոքր Հայաստաններից մեկի հայազգի վերջին մեծ թագավորին»:

Այս վեպի ամեն կենսապատում առանձին վեպի նյութ է: Լեւոն Զոհրապի դիմանկարը հեղինակը վերնագրում է՝ «Պատմություն պատմության մեջ»: Սա էլ չավարտվող մահվան եւ չկայացած կյանքի պատմություն է, որում որդի Զոհրապը ապրում էր հայր Զոհրապի տեղող մահվան ցավը: Նովելի վարպետի որդու կերպարում արտաբերված բառը վերջապես հաղթանակում է՝ որպես հայ մարդու «պատվո խոսք», որն ավելին էր, քան մի ամբողջ պետության երաշխիք, բայց հաղթությունն օտար բառով էր եւ օտարի համար:

Վեպի ամենաողբերգական կերպարը, թերեւս, Միսաք Թողլաքյանն է, որը չէր ծնվել ճառելու եւ աշխարհը բառավորելու նպատակով. նրա մեծ առաքելությունը հայրենիքին զինվորագրվելն ու խլված Հայաստանը պայքարով վերադարձնելն էր: Դա նրան չհաջողվեց, քանզի մերկ ուժը անզոր է ծածուկ դավադրության դեմ, որի նենգ գործողությունների բազմակերպությունը անսահմանության է ձգտում: Պատմական կեղծիքն ու իր կողմից սրբագործված գաղափարների խեղումը առանց այն էլ լուռության ձայնը բառի թրթիռներից գերադասող Միսակ Թողլաքյանից արցունքներ են կորզում. լացերից ամենածանրը՝ զորականի հեկեկոցը՝ խորտակված համազգային երազանքների ողբը: Նրա հետագա ողջ կեցությունը փոխակերպվում է գաղտնագրի, բառի, մտքի, գործողությունների այլաբանության: Վրեժի աստվածուհի Նեմեսիսի անունը այլաբերումն է նրա գոյակերպի, իսկ մեծ հատուցման վկայություններն առարկայական խորհրդանիշներն էին՝ փոքրիկ փայտակերտ ձիուկները, որոնք դարձյալ խեղված երազների մանրակերտն էին՝ հայրենյաց լեռներում ազատորեն վարգող հրեղեն նժույգի եւ նրա դյուցազուն հեծյալի մորթված տեսիլի: Բոլոր հարցերը, որոնք հնչեցրին ցեղասպանված ազգի մոլորված բեկորները, նույնական էին՝ «Հիմա ի՞նչ պիտի պատահի», եւ պատասխաններն էլ կա՛մ չէին ձեւավորվել, կա՛մ բառի արգելափակման պատճառով փոխակերպվել էին խորհրդանիշների: Որպեսզի կյանքը շարունակվեր որեւէ կերպ, պետք էր փակել պատասխանների տապանակը եւ թաղել այն, թեեւ պատասխաններն անվերջ էին, իսկ մեծ հարցի մեծ պատասխանը դեռ սպասում է ճշգրիտ բանաձեւման:

Հայոց բառի հոգեվարքն ու վախճանը. Բառը վերածնելու համար նորերը պիտի ծնվեն՝ վկայելու շշուկով ապրողների ճանապարհի մասին՝

լուսանկարներով ալբոմի էջերը նորից փոխակերպելով բառի՝ շշուկով կարդացողների, շշուկով տեսնողների եւ շշուկով շփվողների կենսամատչանի: Եղեռնը վերապրածների երրորդ սերունդը, եթե հոգեւորվեց ու չուծացավ, եկավ՝ պապերի ու տատերի հիշողության բեռը կրելու: Պապ Ոսկանյանը թոռ Ոսկանյանին կրում էր իր հոգու միջուկում, իր հզոր արվեստաստեղծ կենսաուժի տիրույթում՝ բոլոր ողջերի ու նաեւ կոտորվածների հիշատակները վկայելու ինքնակեղեքումին տեր լինելու անհնարին ավանդ թողնելով դեռ մանուկ Վարուժանին՝ նրա մեջ տեսնելով ինքն իրեն, իր տեսակի վերածնունդը: Հաճախ կանայք ուզում էին հեռացնել փոքրիկ Վարուժանին իրենց մանկության բավիղներում երազող ու երգեր ղնդնացող ծերունիների տարածքից. «Զգեցե՛ք,— ասում էր մեծ հայրս:— Միշտ կմնա մեկը, որ պիտի պատմե: Մեկ կտեսնաս, որ ճիշտ ինքը պիտի ըլլա պատմիչը: Փոքր հասակում գրիչը ձեռքս տվեց ու սպիտակ թղթերով շրջապատեց ինձ այնպես, ինչպես մյուս երեխաները շրջապատված են անուշեղեններով եւ խաղալիքներով» (էջ 42): Պապն արարեց շշուկներ վերծանողին, Մեծ եղեռնի պատմիչին: Կարապետ մեծ հայրն ու իր ծերունիները իրենց հոգեխորշերում կրում էին բոլոր ցեղասպանված ու փրկված հայերի ողբերգությունը, մեծ հոր մահից հետո թոռը ժառանգեց շշուկների պատմությունը, որը բառի փոխակերպվելու դժվարին երկունքն էր ապրում, եւ պտուղը, որ մորթված ազգի անթեղված հիշողությունն էր, ճեղքելով երրորդ սերնդի ապաքինված հոգեկոթի, դարձավ վեպ: Ցավոք, հայոց բառը տարագրությունից չփրկվեց: Այս մատչանը գրվեց օտար լեզվով եւ դարձավ վերածնունդը ոչ հայոց բառի, այլ ազգային հիշողության, հառնեց իբրեւ Մեծ եղեռնի գրական հուշակոթող, վեպ, որ ավելի վավերական է, քան պատմությունը, եւ ավելի բանաստեղծական, քան բանաստեղծությունը:

РЕЗЮМЕ

Статья исследует процесс преобразования слова в романе Варужана Восканяна «Книга шепотов», где описана полная панорама уничтожения армянского гена в годы Великого геноцида. Идеологи Геноцида сначала убили армянскую мысль и слово, потом замучили тело нации. Благодаря душевным страданиям ослабла частота проявления стимулов отображения слова, и слово

обеднело. Книга — история травмированного духа, болезненное чередование этапов обезображенного бытия слова, когда армянский народ прошел через все этапы отступления от собственной самобытности.

SUMMARY

The article explores the process of transforming the word in “Book of Whispers” by Varuzhan Voskanyan and descriptively presents a full panorama of the destruction of the Armenian gene during the years of the Armenian Genocide. The ideologists of the Genocide first killed the Armenian mind and word, and then tortured the body of the nation. Due to mental sufferings, the frequency of efforts to express the word weakened and the word became poorer. This book is a story of traumatized souls, distorted and painful tour of the word, when the Armenian people went through all the stages of deviation from their own identity.

